

Димка САВОВА*
Софийски универзитет „Св. Кл. Охридски”
София

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 10. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

ЈЕЗИЧКЕ ОСОБИНЕ КАПОРОВОГ ПУТОПИСА КРОЗ БИОГРАФИЈУ. УПОТРЕБА УОПШТЕНОЛИЧНИХ РЕЧЕНИЦА

Циљ овог рада је да представи стваралачки поступак у употреби уопштеноличних језичких средстава, који се обликује у разматраном путопису Моме Капора.

Кључне речи: уопштеноличне реченице, прагматика, манипулација.

Од језичких особина Капоровог путописа осврнућемо се на једну језичку употребу код које у својој монографији посвећеној тој употреби код бугарских аутора, проналазимо способност да представи неке врсте стваралачког „портрета” датог аутора (Савова 2019). Ради се о употреби уопштеноличних (даље УЛ) исказа, који су за нас средство прагматичке манипулације на синтаксичком нивоу. Називамо манипулацију прагматичком, јер, за разлику од деагентивних реченица, које мењају дијатезу саме изражаване пропозиције, уклањајући субјекат радње са његовог места у синтаксичком субјекту, УЛ реченице/ искази остављају дијатезу пропозиције непромењену. Манипулација се код њих врши на нивоу употребе – када дати контекст то дозвољава, а говорник одлучи да је примени у име одговарајућих комуникативних циљева. Размотрићемо ту употребу у језику Капоровог путописа.

Да би употребио таква средства, аутор мора најпре проценити да у датом тренутку жели да јаче делује на слушаоца, изашавши из своје тачке гледишта и уздигнувши се на један надлични ниво – надлични у смислу да не приписује изражаваној ситуацији ниједан конкретан показатељ граматичке категорије ’лице’. На тај начин субјективна тачка гледишта, коју у принципу има сваки аутор или говорник, претвара се ни у чију, у објективну, и зато је

* dimka.savova60@gmail.com

и слушалац перципира као своју властиту. Да би постигао тај ефекат, аутор/говорник предузима следећу трансформацију – за изражавање учесника погођеног конкретним догађајем користи УЛ средство, којим уклања конкретну референцу одговарајућег учесника на неки ванјезички субјекат. На тај начин се сва изражавана ситуација претвара у генерализовану, тј. неререферентну ситуацију, која се може поновити неограничени број пута са неограниченим бројем промена генерализованог учесника, у чијој улози може бити сваки субјекат говора. Под *субјектом говора*, у складу са Ј. Падучевом (2010), разумемо субјекат који утврђује неку пропозицију и који је одговоран за њену истинитост.

1.1. Када у неком тексту нема специфичнијих ограничења, о којима ће даље бити речи, свака таква УЛ реченица може се замислити у 4 синонимне варијанте, са 4 врсте УЛ средстава: 1) реченица са генерализованом лексемом *човек* (која је на бугарском језику увек без члана); 2) реченица са глаголом или заменицом у 2. л. једнине; 3) реченица са глаголом или заменицом у 1. л. множ.; 4) реченица са глаголом или заменицом у 2. л. множ.¹ Глаголи, односно заменице су увек лишени конкретне референце.

Представићемо ово примером из путописа Моме Капора: *Кад човек поживи довољно дуго, неки од његових пријатеља из младости, које је познавао као сиромашине, обогате се и стекну велике иметке. У једном периоду свога живота окружени благостањем и досадом, они осете потребу за поновним дружењем. Понекад се осећам као руски класик, ...* (поглавље *Како се пише путопис*). У одговарајућем одломку аутор прича о томе да га неки његови обогати пријатељи зову код себе у госте. У првој реченици коришћено је УЛ средство *човек*, које уклања референцу на говорника (аутора), али осим тога нема референце нити на човека као људско биће уопште (генерички појам), нити на слушаоца, нити чак на све људе (уп. немогуће **Кад сви људи поживе довољно дуго...*). Особина му је да не обухвата једноставно све људе, него све који би могли бити субјекат говора и формулисати ту тврдњу. На тај начин ауторова тврдња се неприметније и дубље сугерише слушаоцу као његова властита, уп. неутралну варијанту без УЛ средства, која остаје и без формулисане тврдње: *Пошто сам поживео довољно дуго, неки од мојих пријатеља из младости...* Тврдња из оригиналног примера обликована у УЛ варијанту јесте тврдња коју називамо 'уопштеним судом' и могу је заменити, као што смо рекли, следеће три синонимне варијанте: *Кад поживиши довољно дуго, неки од твојих пријатеља из младости, које си познавао као сиромашине...* / *Кад поживимо довољно дуго, неки од наших пријатеља...* / *Кад поживите довољно дуго, неки од ваших пријатеља...* . У својој монографији издвајамо бар 10 чинилаца, који, уз прикладни контекст, омогућују изражавање дате ауторове тврдње у виду уопштеног суда: модални глаголи *моћи* и *морати*, зависне темпоралне реченице, условне реченице, главна реченица која изражава оцену (*добро је што..., није лако ...*) и др. Чешће се такав при-

¹ Другачије мишљење које се тиче њихове класификације заступа Р. Маројевић, који сматра да су УЛ само реченице са 2. л. једн. Конструкције са генерализованом лексемом *човек*, према нашем разумевању, он назива „личном реченицом са субјектом 'човек'” (Маројевић 1986).

кладан контекст појављује у говорном облику, тврдња', која прекида говорни облик 'приповедање', када је говорников комуникативни циљ да изрази своју тврдњу у облику сентенце настале у његовом животном искуству (тако је и у горњем примеру).

1.2. Прикладан контекст се често среће и у говорном облику 'описивање' – за описивање имагинарне генерализоване слике, нпр.: *Почео сам да пловим на олимпијској јоли У јоли се сједињујете с водом, ветром и обалом, чујете сваки звук, примећујете сваки покрет у крошњама врба. Са мотором марке „сигал” од четири коња (...), можете још увек да се довикујете са пецарошима (...), али више не чујете кричање галебова (...)* (Пут којим се иде само једном). Код ове врсте је говорников циљ да боље сугерише, али не своју тврдњу и тумачење ствари из живота, него своје перцепције о датој описиваној ситуацији. Неутрална варијанта изражавања исте слике могла би бити: *Почео сам да пловим на олимпијској јоли У јоли **имам осећај да се сједињујем** с водом, ветром и обалом, **чујем** сваки звук, **примећујем** сваки покрет у крошњама врба.* Према томе, код размотрених прагматичких употреба 'уопштени суд' и 'имагинерна генерализована слика' имамо једну те исту манипулацију, а разлику намећу различити говорни облици: 'приповедање' са 'тврдњом из животног искуства' vs. 'описивање'.

2. Две назначене врсте УЛ реченица: уопштеног суда и имагинарне генерализоване слике, веома се често појављују у контексту који из неког разлога не дозвољава употребу свих четирију синонимних варијанти (што произилази из семантике личних облика, која и поред њиховог генерализованог значења оставља у њима неке своје трагове). Понекад такав ограничавајући чинилац је употреба УЛ исказа у говорном облику 'приповедање' или, описивање', али не на садашњем, већ на **прошлом** плану или у неком другом који не дозвољава говорнику и слушаоцу да се сврстају у једну те исту групу. У наративи о прошлим догађајима говорник је зналац и тај који предаје своје знање слушаоцу – као што каже Деан Дуда: „Samo znalac može postati pripovjedačem ili, drugim riječima, pripovjedač se legitimira kao znalac jedino ako svoje znanje prenosi” (Дуда 1998: 41). Слушалац, са своје стране, није присуствовао описиваној ситуацији. На исти начин, када приповеда или саопштава информацију на садашњем плану, али о неким далеким или непознатим локацијама, говорник поново предаје своје знање слушаоцу, који по дефиницији није тамо био. Због тог контекстуалног ограничења коришћења УЛ средства се не могу синонимно заменити са УЛ конструкцијама за 1. п.мн., нпр.: *Воз се кретао веома споро; на извесним местима, на узбрдици, путник је могао мирно да изађе из вагона и да трчи поред композиције која се брекћући, с тешком муком пењала узбрдо. **Пролазили смо** покрај минијатурних железничких станица... (Воз носталгија).* У овом примеру лексема путник замењује генерализовану лексему човек (у путопису проналазимо и друге такве интересантне примере – са лексемама „ходочасник” и „радозналац”), што се види из могуће синонимне замене са другим ОЛ средствима, уп.: *на извесним местима, на узбрдици, могао си мирно да изађеш из вагона и да трчиш поред композиције/ на извесним местима, на узбрдици, могли*

сте мирно да изађете из вагона и да трчите поред композиције. Није могућа једино замена са УЛ конструкцијом за 1 л.мн.: **на извесним местима, на узбрдици, могли смо мирно да изађемо из вагона и да трчимо поред композиције* – из вишенаведеног разлога: читаоца тамо нема па не може да буде у истој групи са приповедачем. Код тог ограничења је веома често синонимна замена са конструкцијама у 1. л. мн. могућа, али само уколико се перципира као конструкција са конкретном референцом – то се догађа када контекст одговарајућег исказа укључује такав референцијски облик за 1. л. мн. У наведеном примеру имамо управо такав случај – уп. контекст *Пролазили смо покрај минијатурних железничких станица...*

Изузетак из наведене законитости бива када је у тим приликама у функцији главног предиката коришћен глагол, којим се буквално цитира нечије мишљење. Тада се репродукује уопштени суд самог цитата – са могућим свим четирма синонимним УЛ заменама из т.1., уп: *И Андрић је тврдио да има нешто пресудно у томе када човек пише пером (Пут којим се иде само једном), где је такав главни предикат тврдити да...* Ево примера и са другим главним предикатом те врсте: *У белом смокингу, ..., на тераси опатијског хотела „Кварнер”, Иво Робић пева „Само једном се љуби, све је остало варка...” радницима посланим на опоравак. (Аутостоп).* Међутим, овде отпада као могућа УЛ замена са 2. л. мн. – обликом који јако асоцира са читалачким колективом, док говорна ситуација сценског наступа не подразумева такву асоцијацију.

Деагентивне конструкције, исто као и агентивне, могу у прикладном контексту да улазе у генерализоване ситуације и да се користе као УЛ средства. Код њих су УЛ синонимне замене често могуће када се експликује подразумевани модални глагол, нпр.: *... у вихору рата, када су једине играчке биле чауре од метака и растављене ханд-гранате из којих су се вадиле шипке барута (Воз носталгија).* Када додамо модални глагол *моћи*, постају могуће одговарајуће УЛ замене: *ханд-гранате из којих је човек могао да извади/ из којих си могао да извадиш/ из којих сте могли да извадите шипке барута.*

Неке конструкције које понекад аутори користе исто у манипулациону сврху на први поглед личе на УЛ средства. Међутим, то су механизми који су специјално намењени стварању илузије о живој комуникацији између аутора и читаоца, а немогућа синонимна замена ни са једном од других УЛ конструкција показује да то нису УЛ средства. Такве су најчешће конструкције у 1. л. мн., нпр.: *Усамљен случај у новијој српској уметности. Пре него што погледамо о чему се ту ради, позабавимо се мало пажљивије животом уметника ... (Путовање кроз једно сликарство)* или конструкције у 2. л. мн., нпр.: *Њихов професор им сатима предаје виртуелно сликарство и прича о светским чудима. Можете ли да замислите покушај речима да се опише проклетство уклетог Френсиса Бејкона, на пример? (Путовање кроз једно сликарство).* То што је код обе врсте конструкција у таквој употреби немогућа замена осталим УЛ средствима помаже нам да овде пронађемо манипулацију конкретном референцом, али на једну илузорну групу (аутор + читаоци за 1. л. мн. или само читаоци за 2. л. мн.) у непосредном дијалогу.

Мада и веома ретко, у путопису се среће и ређање једне те исте конструкције која је час УЛ, а час има конкретну референцу и није УЛ. То је исто манипулативна метода којом се аутор труди да сугерише на учинковитији а неприметнији начин тачку гледишта референтног учесника у ситуацији, као нпр. у следећем одломку: *Но, после извесног времена у Новом свету сваки Европејац осети кад-тад недољиву потребу да дланом дотакне нешто старије од сто година;... Тада нас /Европљане у Новом свету/ та све неу-тажљивија потрага узима за руку и одводи натраг у Европу, ...*

Америка, адио! Море зове, звала се једна књига из мог детињства ..., и заиста када нас позове море својим мирисима борове смоле,..., остављамо све да би се докопали првог жала и његове величанствености која нас смирује сазнањем размера и тога колико смо безначајни пред његовим лицем.

Нажалост, јадранска обала, на којој смо годинама летовали, смањила се на стотињак километара црногорског приморја. Моји преци, ..., најближи су суседи Црној Гори... (Пут којим се иде само једном).

Овде се најпре говори о осећањима Европљана у САД (референца је конкретна – на одговарајућу групу), а затим о Србима, који су раније летовали на јадранској обали, а сада летују у Турској (поново конкретна референца на одговарајућу групу). Између ових двеју гледишта појављује се генерализована УЛ тачка гледишта субјекта кога привлачи море. Пошто, према аутору, такву привлачност осећа сваки човек, она неопажено приближује читаоцу и истакнуте друге тачке гледишта.

3. Једна релативно чешћа употреба везана је за могућу замену свим УЛ конструкцијама без УЛ облика за 2. л. мн. Размотримо следећи пример: – *Шта ти ту мени, попе, о сиру и војној музици – – Друг Лењин или друг Маркс, свеједно, рекао је да је религија опијум за народ! И ту нема шта да се дода! (О сиру и војној музици).* У њему се уопштени суд налази у говорној ситуацији директног дијалога са конкретним саговорником. У таквом дијалогу облик за 2. л. мн. (*И ту нема шта да додате!*) схватао би се као учтиво обраћање саговорнику, али у наведеном дијалогу саговорници се једно другоме обраћају са „ти”. Ако је саговорника неколико и говорник им се не обраћа учтивим, него граматичким обликом за 2. л. мн., поново није могућа УЛ замена са 2. л. мн., пошто ће се он схватати као облик са конкретном референцом на групу саговорника.

Ако се дијалог води у учтивом облику, као у следећем примеру: – ***Видите**, наше је звање у првом реду монашко.... Шутња је велики благослов. Само се у шутњи може добро чути Божији глас. А када нешто радимо са љубављу, онда то постаје само по себи и љепота ... (О сиру и војној музици),* где се оба подвучена израза могу замењивати свим осталим УЛ средствима, замена са 2. л. мн. је исто могућа, али тај облик има, чини нам се, конкретну референцу и поново није УЛ.

Код УЛ облика за 2. л. једн. генерализована семантика је веома јако изражена, зато УЛ тумачење остаје и у ситуацији директног дијалога са једним конкретним саговорником.

4. У другим случајевима, који су најчешће везани за усвајање нечије туђе тачке гледишта, употреба свих четирију синонимних УЛ конструкција је још ужа, пошто постају немогуће замене конструкцијама у множини (у 1. и 2. лицу). Код бугарских аутора смо навели 5 врста прагматичких употреба, од којих су код Моме Капора заступљене углавном 2 врсте.

4.1. У једној се комбинују три околности: изражена је **генерализована тврдња** (тј. уопштени суд), која се налази на линији **приповедања на прошлом плану**, аутор је изговара **кроз тачку гледишта свог јунака (конкретног субјекта)**. Такав је пример: *Убрзо затим сазнали су да тај глас често лаже, брбља којешта, да је често непотребан— а онда је следило и сазнање да се он лако може ућуткати једним окретом дугмета и одмах затим пуштити поново да прича. (Путовање кроз ноћ и маглу)*, где се ради о томе да су сељаци из прошлости до одређеног времена перципирали радио апарат као нешто натприродно. Подвучене конструкције су УЛ, али је код њих могућа само синонимна УЛ замена конструкцијама са *човек* и у 2. л. једн. Конструкције за 2. л. мн. нису могуће, пошто је тај УЛ облик повезан пре свега са најопштијом представом о читаоцима, а овде је сентенца изражавана кроз поглед јунака. Облици за 1. л.мн. пак имају трагове семантике (од облика с конкретном референцом), која укључује и аутора са његовом тачком гледишта, што је исто контрадикторно преношењу туђе тачке гледишта. С друге стране, синонимна замена УЛ конструкцијама за 2. л. једн. је у разматраној врсти употреба сасвим могућа, јер је њена УЛ семантика генерализована у највећој мери и не веже се директно ни за једног од учесника у говорној ситуацији.

Ипак, чини нам се, да до неке мере на УЛ тумачење утиче и семантика саме генерализоване тврдње. У наведеним примерима тврдња укључује радње које су ближе конкретном значењу (физичке радње), зато тамо остаје граница између тачака гледишта аутора и јунака (сељака). Али у следећем примеру: *..., полако су долазили /сељаци/ до сазнања да је на свету за новац могуће поседовати све, па чак и тај отмени глас (Путовање кроз ноћ и маглу)* тврдња укључује крајње опште запажање – да за паре свако може да поседује све. Та семантика као да брише разлику између двеју наведених тачака гледишта па тада постаје могућа и замена УЛ обликом за 1. л. мн.: *полако су долазили до сазнања да на свету за новац можемо поседовати све.*

4.2. Модел синонимних УЛ замена који уклања оба облика за множину карактеристичан је и за другу употребу на коју наилазимо у једном случају код Моме Капора. То је **описивање слике** (као горе у т.1.2.), али у **директном дијалогу са конкретним саговорником**: *Или, писма из војске девојци у коју смо заљубљени, зар и то није нека врста путописа? „Винковци су запуштена праишњава варош полегла међу пољима кукуруза и сунцокрета, У једносратници, испод волти, на Главној улици, постоји мала послатичарница код госпође Оберритер где могу да се поједу пристojне принцес крофне, помало скљокане од опште досаде” (Како се пише путопис)*. Употреба је у приватном писму, које је уствари обраћање референтног говорника референтном слушаоцу. Изражен је уопштени суд, међутим, синонимна УЛ

замена конструкцијама за 1. или 2. л. мн. је немогућа. Пошто ће се у 1. л. обликовати једна заједничка група аутора писма заједно с његовом девојком, а у том тренутку то није могуће. А облик за 2. л. мн. асоцираће са колективом читалаца, али не писма.

Пада у очи разлика у моделима синонимних УЛ замена између описивања генерализоване слике у директном дијалогу с конкретним саговорником из ове тачке (уклоњени су оба облика за множину) и уопштеног суда у директном дијалогу са конкретним саговорником из тачке 3 (уклоњен је само облик за 2. л. мн.). Та разлика произилази из разлике у контекстуалним условима описивања и уопштеног суда: код описивања слике говорник и слушацац не могу да се сврстају у исту групу (зналац је само говорник), док код уопштеног суда то двоје улази у исту групу, јер се одговарајућа тврдња сматра истинитом за све субјекте говора.

5. У неким сасвим ретким врстама употребе УЛ конструкција у разма-траном путопису испољава се модел синонимних УЛ замена у којем нису могуће замене облицима за 2. лице – 2. л. једн. и 2. л. мн.

5.1. Најпре, у једном случају се среће употреба код које се **уопштени суд** налази у **директном дијалогу са колективом читалаца**: *Провинција трује као нека дуга неизлечива болест. Ипак, могло би се рећи да је Ђоровић рођен под срећном звездом (Путовање кроз једно сликарство).* Овде је УЛ замена са 2. л. мн. немогућа, пошто ће облик тада испасти као да има конкретну референцу на колектив читалаца па ће искључивати аутора. С друге стране, УЛ облик за 2. л. једн. је исто немогућ, јер код њега недостаје потребна семантичка нијанса колективности, везана за представу о колективу читалаца.

5.2. Исто само у једном случају срећемо тај модел УЛ замене у **говорном облику 'прескрипција' на плану садашњости**, као у следећем примеру: ... *када је ово била Османлијска царевина, у којој је, узгред буди речено, српски језик био један од званичних језика на Порти и звао се „нашки”, јер су многи везири били нашег порекла. И не треба се чудити што у ресторанима, у којима свирају турски оркестри, наши људи имају неодољиву потребу да устају од стола,...* (Пут којим се иде само једном). Употребљени у наведеном одломку у плану садашњости модални говорни облик 'прескрипција', посведочени глаголом *треба*, у принципу је језиком намењен саговорнику/саговорницима. Зато употреба 2. лица овде неће изазвати генерализовану, него конкретну референцу одговарајућег језичког средства.

5.3. На крају, имамо један пример са још једном врстом употребе тог модела синонимне замене: *Они не знају за болести и неуспехе који их чекају – смеју се, јер су победили време и удаљености, доказавши да се може путовати на тај, романтични начин (Аутостоп).* Код бугарских аутора истражених у поменутој монографији он се среће доста чешће, што нам је дозволило да за ову употребу формулишемо прагматичку семантику '**свест о припадности скупу 'ми, људи'**'. Та употреба се поприлично приближава значењу генеричког појма 'човек', који, међутим, није УЛ, пошто има конкретну референцу, иако и прилично општу, на целу класу људских бића (на бугарском се та разлика преноси регуларно додавањем члана лексеми *човекът* као генерич-

ком појму с конкретном референцом, односно недодавањем генерализованој лексеми *човек* као синонимној УЛ замени). Могућа је УЛ замена генерализованом лексемом *човек*, која се приближава генеричком значењу поменутог генеричког појма с конкретном референцом на класу људи. Могућа је исто УЛ замена са 1. л. мн., пошто тај облик, мада и не толико генерализованог значења, чува нијансу колективности из свог граматичког значења. Облик за 2. л. једн. није могућ, јер код њега та нијанса није присутна, а облик за 2. л. мн. исто не може да учествује у УЛ замени, пошто увек асоцира на групу читалаца.

6. Исто као у бугарском језику, једина синонимна УЛ замена, која је могућа у готово свим случајевима, то су УЛ конструкције са генерализованом лексемом *човек*. Кажемо „готово”, јер се овде једино ограничење веже за семантику глагола, који **не сме да означава колективне радње**. У примеру *Понекад се осећам као руски класик, Гогољ на пример, који није ни имао стана ни куће у Петрограду, већ је читавог живота гостовао код пријатеља, ...*. *Један тањир више за постављеним столом за дванаест особа не осети се.* (Како се пише *путопис*), ако се има у виду да су ти који не осећају укућани око трпезе, УЛ замена са *човек* биће немогућа – због семантике колектива. Уколико се пак има у виду само домаћица, онда та замена постаје могућа.

7. Последњи модел од УЛ замена укључује само генерализовану лексе-му *човек*, али је могућа и замена са 1. л. једн. аутора, што је, наравно, облик са конкретном референцом – дакле није УЛ.

7.1. Услов за свођење уопштеног суда само на ову УЛ замену може да буде да УЛ конструкција укључује генерализовани говорни облик **'пре-скрипција'** са модалним глаголом *треба* на садашњем плану (као у т. 5.2.), али са зависним глаголом за индивидуализовану радњу, нпр.: *Али, како написати путопис?* или *А сада мислим да је најбољи начин да се **направи** тај роман ако испричам како га **треба направити*** (Како се пише *путопис*). У наведеним примерима се модални глагол подразумева, у првом примеру, или је експлицитан – у другом, уп.: *Али како **треба написати** путопис = Али како *човек* мора написати путопис/ Али како **морам да напишем** путопис?* Интересантно је упоредити те две употребе са изразом *најбољи начин да се **направи** тај роман* из другог примера, у којем у контексту реченице није могућа УЛ замена са *човек*, уп.: **А сада **мислим** да је најбољи начин да *човек* **направи** тај роман ако **испричам** како га **треба направити***, где глагол *испричам* не дозвољава УЛ употребу разматраног израза. Ако заменимо облик *испричам* обликом за 3. лице, онда ћемо омогућити употребу свих четирију синонимних УЛ замена, јер ће то постати употреба уопштеног суда коју је омогућио главни израз за оцену *је најбољи начин*, а контекст је не ограничава ни на какав начин. Зависни глагол *написати* (*путопис*) изражава индивидуализовану радњу (не може се у колективу писати *путопис*), зато овде отпада и могућност УЛ замене са 1 л. множ.

7.2. У другим случајевима је наведена употреба изазвана учешћем у **погодбеној** реченици за **нереализовану радњу** на **плану прошлости**: *Казановини Мемоари су, у ствари, идеалан путопис од једне до друге жене,*

од једне до друге љубави... Када би се имало довољно храбрости, можда би се могло поћи за тим трагом – али, како љубав брзо испарава, ишчезава, не остављајући иза себе никакав траг! ... Штета за путопис. (Како се пише путопис) – УЛ облик за 1. л. множ. је, видели смо то, немогућ у плану прошлости, а облици за 2. лице опадају ако не постоји могућност да се радња тумачи и на плану садашњости.

7.3. У трећем случају је тај модел УЛ замене могућ у **говорном облику 'приповедање' на плану прошлости**, када је догађај изражен с **тачке гледишта сведока** (на бугарском исту врсту сигналише употреба „сведочанског” прошлог простог времена). Овде имамо један такав случај: *Вредело је због тога путовати оволико далеко и платити то сазнање са два-три дирхама које као и остали слушаоци спуштам на лимени тањир испред Приповедачевих ногу... (Пут којим се иде само једном)* – са планом прошлости израженим историјским презентом (*спуштам*). Деагентивним инфинитивом и УЛ варијантом са *човек* аутор не приказује своје радње *путовати* и *платити* као своје, него као УЛ (= *вредело је да човек путује и плати*).

8. На крају ћемо поменути и изразито активну употребу у путопису деагентивног израза **чини се**, који се среће у неким од наведених генерализованих употреба и који исто помаже активније деловање на читаоца – преко придавања генерализоване деагентивности и надличне објективности мишљењу самог аутора.

9. И тако, у Капоровом путопису су се издвојиле неке карактеристичне УЛ употребе, које ћемо поређати према њиховој фреквентности у тексту.

9.1. У највећем броју случајева је Момо Капор користио основни облик – уопштени суд са моделом замена који укључује све 4 варијанте УЛ конструкција без ограничења под утицајем особина текста или контекста (70 случајева). Њима можемо додати случајеве у којима је тај модел искључио могућност синонимне замене конструкцијама за 1. л. мн. због свог контекста у којем је конкретна референца исто на 1. л. мн. (9 случајева). У тој врсти употребе аутор се приказује у улози тумача који на бази свог животног искуства и знања тумачи догађаје о којима приповеда и који сугерише да ту тврдњу (то тумачење) потврђује и сам саговорник као своју властиту.

9.2. Следи опет употреба уопштеног суда, али у приповедању на плану прошлости или под другим околностима које не дозвољавају да говорник и саговорник уђу у подразумевану заједничку групу – опада УЛ замена са 1. л. мн. (32 случаја). Овде је комуникативна улога аутора иста, али говорни облик, 'приповедање' намеће му улогу znalца, која га дели од слушаоца.

9.3. Код описивања имагинарне слике успоставља се супротан тренд: у већини случајева је аутор користи у говорном облику 'приповедање' на плану прошлости да би упечатљивије описао догађај којем саговорник није присуствовао (22). Упечатљиво приказивање имагинарне слике на плану садашњости, код којег аутор сугерише читаоцу да тај као да исто присуствује догађају (тј. УЛ облик у свом „чистом” виду) срећемо 16 пута.

9.4. Следи група примера употребе модела у којем су могуће само УЛ варијанта са *човек* и варијанта са конкретном референцом на говорника (укуп-

но у све три такве врсте – 13 случајева). Оне су најчешће у два поглавља, где аутор као да спонтано и отворено размишља пред читаоцем о томе како се у ствари пише рукопис, тј. како сам аутор мора да га напише. Према томе, то је уметничка метода текста која аутору служи као средство за састављање кохерентног текста.

9.5. Следе случајеви када аутор преноси уопштени суд кроз тачку гледишта свог јунака у говорном облику 'приповедање' (6 пута). Тако није више аутор онај који тумачи преко уопштеног суда, него његов јунак. Ређе (4 пута) среће се употреба у којој је јунак тумач, али у 'директном дијалогу са конкретним саговорником'.

9.6. У 'директном дијалогу', исто као и код употребе без ограничења УЛ замена из т.9.3., описивање имагинарне слике ређе је од тумачења преко уопштеног суда – на опис наилазимо само једанпут. Момо Капор ретко (у поређењу са другим ауторима) ступа у 'дијалог са колективом читалаца', зато ретко преузима у њему улогу тумача преко уопштеног суда – исто само једанпут. Остале наведене у раду употребе исто срећемо по 1 или 2 пута.

Пада у очи да у два поглавља нема ниједне УЛ употребе, а у других 8 налазимо по 1-2 употребе, увек – или модел са све 4 УЛ замене без ограничења (тј. тврдња тумача преко УЛ употребе у „чистом” виду), или исте, али са ограниченим моделом под утицајем говорног облика 'приповедања' – без 1. л. мн. У целини узев, у свом путопису Момо Капор не користи активно УЛ употребе.

ЛИТЕРАТУРА

- Дуда 1998:** D. Duda, *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Zagreb: Mala knjižnica Matice hrvatske.
- Маројевић 1986:** Р. Маројевић, *Типолошко диференцирање руског и српскохрватског језика (из дијахронијске и синхронијске перспективе)*, Јужнословенски филолог, XLII., 21–41.
- Падучева 2010:** Е. Падучева, *Семантичке истраживања. Семантика врени и вида в руском языке. Семантика нарратива*, Москва, Языки славянской культуры, 1996 (2010).
- Савова 2019:** Д. Савова, *Обобщеноличните изказвания в българския език – прагматични манипулации на синтактично ниво*, София.

Димка Савова

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОПИСАНИЯ ПУТЕШЕСТВИЯ ПО БИОГРАФИИ
МОМА КАПОРЫ. УПОТРЕБЛЕНИЕ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫХ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Резюме

В докладе выявляются разные типы употребления обобщенно-личных конструкций, которые дифференцируются по коммуникативной цели автора и по разным речевым формам, в которых они употреблены.